
Karl Olov Arnstberg:

Miljonprogrammet

Carlssons Bokförlag, utgiven 2000, 236 sidor

Recension av Ola Nylander & Ulf Nordwall

År 1965 bestämde sig Sverige, ett land med drygt åtta miljoner invånare, för att bygga en miljon nya bostäder. En enorm kraftansträngning med det goda syftet att ersätta en beklämmande låg bostadsstandard och bostadsbrist med praktiska och välutrustade nya lägenheter – det sk "Miljonprogrammet". Trots alla goda föresatser blev det ändå helt fel. Nästan ingen vill bo i de nya toppmoderna lägenheterna. Och 35 år senare tycks ingen riktigt kunna förstå vad som gick galet eller ännu mindre hur vi skall rätta till misstagen.

Etnologen Karl Olov Arnstberg har under lång tid forskat och debatterat om Miljonprogrammets bostadsområden. I den nyutkomna boken Miljonprogrammet sammanfattas texter och idéer som Arnstberg arbetat med under senare år. Resultatet är en genomträng-

ande kritik av såväl svensk bostadspolitik som den svenska arkitektkårens agerande.

– Vad låg bakom besluten att bygga en miljon lägenheter på tio år? Var gick spettet snett? Det är några av Arnstbergs huvudpunkter. Men också en diskussion om värden och kvaliteter i Miljonprogrammet, som dolda av debatten om "betongförorten" väntar på att avtäckas.

Texten är samlad i sju essäer som ur olika perspektiv belyser efterkrigstidens svenska bostadsbyggande. Att läsa Arnstberg är att försätta sig utanför de gängse ramar vi arkitekter har skapat för arkitektur och då i synnerhet bostadens arkitektur. Förbehållslöst kan man säga att Arnstberg skriver lättflytande, välformulerat och bitvis raljant. Arnstberg spänner över breda, både idéhistoriska, politiska och sociologiska koncept som han lyckas väva ihop till en intressant och lättbegriplig enhet.

Tre inledande essäer behandlar upptakten till byggandet av miljonprogrammet, medan de övriga ur olika perspektiv beskriver våra värderingar och omdömen om 1960- och 70-talets bostadsbyggande.

Redan i det inledande kapitlet om bakgrunden ställs traditionella uppfattningar på ända. Ytterst var

miljonprogrammet ett försök att komma till rätta med den svenska fattigdomen. Sverige ansågs på 30-talet ha sämre bostäder än andra europeiska länders befolkningar. Efter andra världskriget, när urbaniseringen drastiskt ökade, var flykten från landsbygden så påtaglig att det på några år uppstod en närmast krisartad bostadsbrist. Samtidigt rådde då en högkonjunktur som ytterligare accelererade inflyttningen till storstäderna. Detta medförde trångboddhet, social misär och låg långt ifrån det svenska folkhem som socialdemokratin från Per Albin Hanssons tid på 30-talet hade som mål. Efter 1944 kan den socialdemokratiska bostadspolitiken summeras på följande sätt: "utplåna slummen (i centrum), upphäv trångboddheten, ta politiskt ansvar för bostadsförsörjningen, se till att bostadsproduktionen sker under spekulationsfria former, avskaffa nöd, brist och otrygghet". Denna politik medförde statliga och kommunala förvärv av mark, subventionerade lån till bostadsbyggande och också ett bättre tekniskt byggande.

Arnstberg ställer frågan om det var socialdemokratiens misstro gentemot de privata byggmästarna som lade grunden till Miljonprogrammets genomförande.

Stämmer verkligen den gängse historiebesejningen, frågar Arnstberg. Vi har lärt oss att staten under 1930-talet fick ta över ansvaret för bostadsbyggandet på grund av att den privata byggsektorn inte maktade med att bygga tillräckligt med bostäder för att täcka det stora bostadsbehovet. Arnstberg hävdar motsatsen. Det privata och det allmännyttiga bostadsbyggandet kunde på grund av skeva bidragssystem inte konkurrera på samma villkor. Subventionerna raserade marknadens relationer mellan tillgång och efterfrågan. Man kunde bygga fel sorts bostäder utan att någon reagerade. Man kunde bygga bostäder åt folket utan att bry sig om vad folket egentligen önskade sig.

Arkitekterna spelade med i denna utveckling, menar Arnstberg. Vid 1900-talets inledande decennier var det en kamp mellan två stadsbyggnadsideal; trädgårdsstaden och höghusstaden. Ebenezer Howard mot Le Corbusier – två olika sätt att se på människan.

Ebenezer Howard var till yrket scenograf och publicerade sin klassiska Garden Cities of To-Morrow redan 1902. Howard ville ta det bästa från landet och

bygga in i bostadsområden. Visionen var samhällen med 30 000 invånare, omgivna av stora grönområden med lokala jordbruk, skolor och mycket självproduktion. Områdena skulle vara hälsosamma och vackra. Storstäderna blev i Howards ögon misslyckade monster, som han kallade Megalopolis, Tyrannopolis, Nekropolis etc. Howards värld bestod av "låga" samhällen, småskalighet, verkliga människor, direkt demokrati och enfamiljshus.

Le Corbusier var Howards motsats i mångt och mycket. År 1925 presenterade Le Corbusier sin drömstad – la ville radieuse – visionen var gigantiska förortshus med tusentals invånare, där familjerna sov och bodde, men på dagarna transporterade de sig till centrum snabbt expanderande industrier. Le Corbusiers värld bestod av "höga samhällen", storskalighet, människormassor, statligt ansvar och flerfamiljshus. Medan Howard stod som representant för det småborgliga och det romantiska, representerade Le Corbusier höghusstad det rationella och effektiva.

Trots att alla naturliga förutsättningar i vårt land talar för Trädgårdsstaden så blev det ändå höghusstaden som byggdes. Mycket tack vare att starka arkitektpersonligheter såsom Uno Åhren och Sven Markelius propagerade för höghusbyggandet hävdar Arnstberg.

Den arkitektur som trädgårdsstaden erbjöd var föga upphetsande. Svenska arkitekter var betydligt mer attraherade av Le Corbusier och modernismens idéer,

skriver Arnstberg och fortsätter;

det var arkitekterna som behövde höghuset. Det var en arkitektonisk uppfinning och det var främst arkitekterna som var entusiastiska. Dessutom var Le Corbusiers koncept modernare och i takt med industri-samhällets framväxt. Av dessa två motsatta idelogier blev resultatet för Sveriges del en entydig seger för Le Corbusier och med alla förortsbyggnationer som resultat. Ett gigantiskt styrt byggexperiment, vars konsekvenser knappast kunde förutses. Det fanns dock enstaka personer som vid denna tidpunkt gjorde sin stämma hörd med konkreta synpunkter. Till dessa hörde Carl Malmsten, som kallade denna funktionalistiska estetik och gigantiska radhus för "psykopatiska proletariseringsbaracker".

Hela utvecklingen hörde samman med funktionalismens rationella syn på bostaden och föreställningen om att hemmet är summan av ett antal tillgodosedda funktioner. Detta synsätt förvärras, enligt Arnstberg, med ambitionen att alltid bygga färdigt. En bostad måste kunna införlivas i det egna livsprojektet, bejaka kreativiteten. Byggandet av Miljonprogrammet befäste istället en byggprocess där medborgaren, brukaren, hamnade helt utanför. – Man kan inte bygga en bostad efter samma principer som man bygger ett kontor eller ett lager, menar Arnstberg.

Man kan tolka hela Miljonprogramsbyggandet, som en final i ett stort disciplineringsprojekt som startades under 1930-talet. Ett synsätt som grundades på begreppsparet massa – elit. Och där arkitekterna ansåg sig ha suverän tolkningsrätt till estetiken.

Lika märkligt som förspelet till byggandet av Miljonprogrammet är, hur vi i Sverige efteråt, har diskuterat resultatet. Det är och har sedan 1970-talet varit accepterat att vara starkt kritisk till betongförorterna – att generellt döma ut och vara negativ, trots att få av oss egentligen vet så mycket om boendekvaliteterna i 1960 och 70-talsområdena. Arnstberg hävdar att vi kollektivt har byggt upp en negativ bild av Miljonprogramsbyggelsen som få mäktar med att rucka på.

Vidare målar Arnstberg upp en bild av ett grundläggande problem för den svenska förorten. Segregationen utgör ett problem, likaså språkproblem, bristande föräldrakontroll, splittrade familjer och till viss del "inbyggd" arbetslöshet. Många av förorterna har också karaktär av "genomflyttningsområden" där familjer hastigt passerar på väg till andra bostäder om möjligheterna finns. Det saknas en lokal ekonomi i dessa nybyggda bostadsområden. Miljonprogrammet är inledningen till byggandet av ensidiga bostadsområden. Och trots att man under 1980-talet med insikt i betongförortens estetiska problem börjar kopiera den svenska småstaden blir den ändå lika livlös då den saknar den svenska småstadens lokala ekonomi.

Vad då göra med den svenska förorten? Överlämna den till de boende är, hårddraget, Arnstbergs lika enkla som radikala förslag. Arnstberg gör en jämförelse med utvecklingen i stadsdelen Cocrans Gardens i

den amerikanska staden St Louis. Under sextiotalen var stadsdelen "en djungel" där banditgång och knarkarlangare härskade. Problemen var så stora att myndigheterna ville spränga bort hela stadsdelen. Men efter olika turer lät man istället en lokal hyresgästförening ta över förvaltningen av stadsdelen. Ganska omgående lyckades man köra ut knarkligorna ur stadsdelen. Hur gjorde man? Jo, man frågade invånarna vad dom hade för önskemål och gjorde i stort sett förändringarna efter detta. De boende byggde om och började förvalta husen i egen regi. De startade daghem, enkla serveringar, hälsokliniker, bevakning och till och med egna busslinjer. Idag fungerar stadsdelen och det är eftertraktat att bo där. Den typen av självförvaltning behövs i våra förorter menar Arnstberg och konstaterar att detta ännu inte finns i Sverige.

Folkhemmets välfärdspolitik betonade integrationen och med politiska medel lyckades man delvis att minska skillnader mellan klasser och kön vad gällde inkomster, sysselsättning, hälsa, utbildning och inte minst bostadsstandard. Men när nya tendenser till boendesegregation började visa sig stod man där handfallen. Tanken att de kommunala hyresrätterna skulle vara attraktiva för en stor del av befolkningen fick sig en rejäl knäck redan under 1970-talets första hälft. Då visade det sig att många föredrog andra hustyper och upplåtelseformer.

Den radikalering som följde i kölvattnet av 1968 innebar dock att både hyresgäströrelsens och allmännyttans hållning gentemot hyresgästerna ifrågasattes. En huvudtanke var att man ville förändra hyresgästrollen. De boende skulle aktivt kunna påverka sitt boende och sin boendemiljö. I SABO:s verksamhetsberättelse från 1969 konstaterades:

Krav på insyn och medbestämmande för konsumenterna i den långa processen från planering till byggande och förvaltning har redan rests och kommer säkert att resas med ytterligare styrka under den närmaste tiden.

Trots ett relativt stort intresse från bostadsföretagens sida skulle det dock visa sig vara långt från ord till handling. Först under slutet av 1974 kom någon egentlig försöksverksamhet igång och det dröjde till 1979 innan hyresgäströrelsen och allmännyttan kom

överens om riktlinjer för boinflytande. Att det var AB Göteborgshem som år 1974 tog initiativ till försök med hyresgästinflytande sammanhängande sannolikt med företagets historiska intresse för den sociala sidan av bostadsföretagandet. Försöket med boinflytande gjordes i samarbete med Hyresgästföreningen i Västra Sverige och gällde från början fyra bostadsområden med tillsammans 2500 lägenheter. En av dessa områden var Hammarkullen i Göteborg. Hammarkullen har varit föremål för flera mer eller mindre realistiska förnyelseprojekt. Samtidigt har vardagslivet och aktiviteterna i området format en omvittnad Hammarkulleanda. Förhållandet mellan bostadsföretagen och hyresgäströrelsen varierade och varierar idag från ort till ort. Trots konflikter och skilda synsätt har det kollektiva inflytandet fått stort genomslag. Redan i slutet av 1980-talet hade cirka 85 procent av SABO-företagen skrivit avtal om boinflytande, vilket ska jämföras med cirka tio procent av de privata fastighetsägarna.

I bokens avslutning hävdar Arnstberg att kärnan i modernismens arkitektur ligger i "skapelsen". Det är arkitekten som ritat och olika intressenter som bygger eller låter bygga. Det är "det nya" som skapas och endast framtiden som är riktigt betydelsefull. I grunden är detta ett produktionsperspektiv. Medan byggare på snabbast och enklast möjliga sätt skall uppfylla sina kontrakt, behöver förvaltare trevliga hus och områden, så att folk betalar sina hyror och kan acceptera sina hyreshöjningar utan att flytta. Arnstberg menar att byggbranschen fortfarande är mycket mer konservativ än förvaltningsbranschen. Byggföretagen lever delvis kvar med den inställningen att det är huset som är viktigt, inte människan, man bygger med teknik istället för att bygga för människor. Arnstberg konstaterar att segregationen ökat under 90-talet och ett nytt slags klass-samhälle tar form, hårdare knutet till boendet än någonsin tidigare. Den segregerade förorten tenderar att bli en värld för sig. Är villkoren de rätta så formar de sina liv med det omgivande samhället. Om inte, så formar de ändå sina liv, mot staten och det omgivande samhället.

Med kritiken av Miljonprogrammet och i det efterföljande byggandet under sent sjuttio- och åttiotal, har branschens fokus förskjutits från byggarens till förvaltarens perspektiv. Om man med förvaltning menar att vårda och ta hand om det man har är det träffande att benämna åren 1975 och 2000 för allmännyttans förvaltningsepok. Under dessa tjugofem år växte stadigt intresset för förvaltningens olika sidor. Två aspekter av relationen till hyresgästerna bör enligt vår åsikt lyftas fram. Den första handlar om hyresgästernas inflytande och medverkan, alltså olika former av boinflytande. Den andra rör ambitionen att tillhandahålla bostäder som är attraktiva för alla. En av anledningarna till att förvaltningen hamnat i blickpunkten är den segregation som kännetecknar många av de allmännyttiga bostadsområden som byggdes under miljonprogrammet. Under miljonprogrammets byggande var förvaltning underordnad produktionen. I den mån man talade om förvaltning åsyftade man främst teknisk förvaltning, drift och underhåll. Hyresgästerna betraktades i allmänhet som ett kollektiv i skriande behov av bättre och fler bostäder och det ansågs vara bostadsföretagens uppgift att för denna anonyma skara helt enkelt producera bostäder i stor mängd och till ett rimligt pris. Miljonprogrammets hyresgäster var i första hand bostadskonsumenter. De tankar om gemenskap som hörde till barnrikehusen och grannskapsplaneringen övergavs under senare delen av 1950-talet. Istället erbjöds hyresgästen ett rationellt och funktionsuppdelat ABC-liv, eller något senare ett modernt kärnfamiljsliv i miljonprogrammet. Sociala funktioner fick ge vika för rent funktionella.

I många delar fungerar Arnstbergs bok som en välbehövlig kritik av arkitektkårens värderingar och agerande. Arnstberg kritik blottlägger en rätt självgod yrkeskår. Men också reaktionär. Mycket av arkitekters agerande, ideal och föreställningar är formulerade under 1930-talet och känns i mångt och mycket otidsenliga. Ett exempel är den lika seglivade som märkliga tankefiguren att Arkitekter, eliten, vet bäst vad Folket, massan, behöver. Detsamma gäller det samhällsansvar arkitektkåren anser sig ha skyldighet att ta och rättighet att ha. "Hellre än att effektuera beställningar från sina kunder ville arkitekterna själva bestämma vad som skulle byggas..." skriver Arnstberg och avslutar

Ola Nylander:

Bostaden som arkitektur

Svensk Byggtjänst 1999

Recension av Björn Klarqvist & Jerker Lundequist

med att referera MEM – klassikern ”vad skulle man inte kunna göra för mänskligheten om man bara slapp att ta hänsyn till den.”

Mycket av arkitektkårens trovärdighet förlorades genom Miljonprogrammet, konstaterar Arnstberg. Eftervärdens dom har inte varit nådig. Konflikten mellan arkitekters syn på estetiska kvaliteter och de boendes vilja till förändringar finns även idag.

Det är i denna beska yrkeskårskritik vi tycker att Arnstbergs bok har sin största förtjänster. Överraskande, roande och blottläggande.

Arnstbergs bok presenterar också ett nytt verksamhetsområde för arkitekter – Förvaltning. När de framåtblickande bostadsbyggarna insett värdet av en framgångsrik förvaltning måste också arkitekter inse värdet av detta fält. Vad betyder åldrandet, historien, beständighet, hyrsegästmedverkan, självförvaltning för arkitekturen?

Vore det inte angeläget för Svenska Arkitekters Riksförbund att inleda ett förnyelsearbete för arkitektrollen inför 2000-talet och kunskapssamhället? Att med hjälp av analyser, liknande den som Arnstberg gör, skapa en moderniserad plattform för arkitektkårens yrkesetik.

Ola Nylanders doktorsavhandling, *Bostaden som arkitektur* (1998), handlar om det omätbara i bostadsarkitekturen. Hans bok har fått ett mycket gott mottagande av arkitektkåren, i massmedia och hos allmänheten. Detta är i och för sig glädjande, inte bara för Nylander personligen utan också för hans forskarkolleger, eftersom det visar att arkitekturforskningen faktiskt kan få betydelse även utanför arkitekturskolornas domäner. Det gör emellertid också att de idéer som Nylander för

fram i sin avhandling måste granskas extra noga, eftersom de har fått och kommer att få en faktisk inverkan på det som projekteras och byggs på ett sätt som annars är få avhandlingar förunnat.

Mottagandet av Nylanders avhandling

Arkitekturforskningen står inte högt i kurs inom arkitekturprofessionen, särskilt inte den forskning som högskolorna bedriver. Det är inte många arkitektkontor som prenumererar på *Nordisk Arkitekturforskning* eller läser forskningsrapporter. Ola Nylander har starkt bidragit till att popularisera arkitekturforskningen.

Arkitekt Ola Nylander är den förste att få bidrag ur Einar Mattssons stiftelse för bygg- och fastighetsforskning, som är knuten till Arkitekturmuseet. Ola Nylander får 40 000 kronor för sin avhandling *Bostaden som arkitektur* där han visar att bostaden har arkitektoniska egenskaper som går att använda som mått på bostadens kvalitet.

(Arkitekttidningen 9–99:12)

Det är ovanligt att ett vetenskapligt arbete uppmärksammas på detta sätt. Nylanders avhandling har haft stort genomslag i massmedia och på andra sätt i det svenska samhället. I en intervju med Arkitekturmuseets chef Bitte Nygren säger i en intervju att forskning är jätteviktigt.

Det har förts en diskussion de senaste åren om att forskning inte bara får vara något internt som bara arkitekter bryr sig om. Därför blir man glad av en avhandling som Ola Nylanders som verkligen kommer ut till allmänheten. Inte bara det att det skrivs om den i DN och Svenska Dagbladet utan också att den kan förekomma i en månadskrönika av Jan Gradvall där han hyllar den här typen av forskning. (*Arkitektur* 1999)

Kort efter disputationen vid Chalmers 1998 publicerades avhandlingen, efter viss redigering, som en bok på *Svensk Byggtjänst* (1999). Avhandlingen har också varit utgångspunkt för en utställning som vandrar runt till 17 orter i Sverige med start på Arkitekturmuseet i Stockholm och final på Bo 01 i Malmö. Utställningen har ett trettiotal sponsorer, bl.a. arkitektkontor, bostads-

företag, byggfirmor, kommuner och byggmaterialföretag. Den har visats och diskuterats av arkitektkåren med stöd av SARs lokalföreningar och andra organisationer. Lokaltidningarna har överlag varit mycket positiva. Exempelvis citerar både Västerbotten Kuriren och Västerbottens Folkblad Ola Nylanders öppningsord från invigningen av utställningen i Umeå: "Det är kul att vara arkitekt just nu. Vi är fria från dogmer och det känns som vårt inflytande är i ständigt växande". Folkbladet frågar dock: "Vad vill arkitekterna använda det nya läget till när de nu får större gehör för sina idéer? Och, framför allt, vilka är deras idéer?" (Arkitekttidningen 2000).

Detta är ett drömläge för en arkitekt som många unga forskare kan vara avundsjuka på. Nylander har nyligen blivit anställd av Sveco som ansvarig för kompetensutvecklingen inom företagets alla kontor runt om i Sverige. Han har därmed möjlighet att ytterligare sprida sina forskningsresultat till många arkitekter.

Sju egenskapsfält som är betydelsefulla för bostadens arkitektur

Nyckelbegrepp i Nylanders avhandling är 'egenskapsfält', närmare bestämt sju stycken: "Material och detaljer, Axialitet, Omslutenhet, Rörelser, Rumsfigurer, Ljus och Rumsorganisation". Med egenskapsfält menar han det urskiljbara komplex av detaljer, egenskaper och karaktärsdrag som han försöker beskriva i sina fallstudieanalyser. Nylander beskriver själv sitt arbete sålunda:

Vi har med stöd av tidigare forskning och teoribildning beskrivit viktiga begrepp och förutsättningar för respektive egenskapsfält.

I fyra fallstudier har jag beskrivit hur omätbara arkitektoniska egenskaper uppträder i bostaden. I en jämförande beskrivning har jag diskuterat de rumsliga variabler och relationer som påverkar upplevelsen av omätbara arkitektoniska egenskaper i de fyra fallstudierna. Genom jämförelserna mellan fallstudierna har jag också visat de omätbara egenskapernas symboliska betydelse för de boendes upplevelser av bostaden.

Avhandlingsarbetets centrala slutsats är dels att de omätbara egenskaperna är oundgängliga för bostadens sammanvägda kvalitet och dels att de är särskilt

betydelsefulla för upplevelsen av bostaden och intimt sammanbundna med de boendes tillägnelseprocess och meningsskapande.

Analyserna visar att centrala dimensioner i egenskapsfälten sammantaget har en förmåga att bidra till att skapa en verklighetsförnimmelse, en kontakt med nuet, vilket innebär att de har en djup symbolisk betydelse för de boende.

(Nylander 1998:211)

De frågor Nylander studerar är viktiga och det han gjort är värt att tas på allvar. Vi kan också först som sist notera att avhandlingen följer alla konventionella regler när det gäller disposition: inledning, problembeskrivning, forskningsfältet, forskningsmetoden, egenskapsfält/identifiering, fallstudier, egenskapsfält/fördjupad karakterisering, resultat och slutsatser. Vidare att den är väl illustrerad och typografiskt hyggligt utformad.

Utgångspunkter

Ola Nylander innehade från 1993 en tjänst som industridoktorand finansierad av Bostads AB Poseidon, det största allmännyttiga företaget i Göteborg. Uppdraget var att utveckla kunskap om bostaden. Det inre uppdraget handlar enligt Nylander om att som arkitekt att kunna förklara

självklara och värdefulla kvaliteter" för byggkonsulter, beställare och projektledare. Dessa krävde svar på frågor som han och hans kollegor redan hade svaren på, t.ex. Varför är ett kvadratisk rum så bra?, Vad vinner vi på genomsikt i lägenheten? Vi arkitekter hade egentligen inga relevanta argument att komma med. Att det blev vackrare och bättre med just vår lösning hade vi svårt att övertyga om eller bevisa.

(Nylander 1998:10)

Han ville med sin forskning "begreppsliggöra omätbara egenskaper i bostaden och därigenom skapa ökad förståelse och tydlighet om deras betydelse för bostadens arkitektur" (:17)

En viktig utgångspunkt för Nylanders avhandling är således den frustration han upplevt över att som arkitekt vid konsultmötena "inte bättre kunna förklara de estetiska egenskapernas betydelse" utan bara hävda byggnormens funktions- och måttkrav och falla tillba-

ka på sin "personliga smak och olika estetiska föreställningar inom arkitektkåren" (:11)

Detta är emellertid inte en helt lyckad utgångspunkt. Bristen på kommunikation och förståelse mellan arkitekterna å ena sidan och övriga byggkonsulter, beställare och projektledare å andra sidan kan givetvis bero på just de faktorer som Nylander tar fram, men de kan också bero på helt andra saker, som att arkitekterna inte klarat av att förankra sina estetiska idéer genom att inte kunna kommunicera på ett godtagbart sätt om funktions-, teknik- och ekonomifrågorna. Med andra ord, det är kanske just den skarpa gräns som Nylander och många arkitekter med honom drar upp, mellan teknik och ekonomi å ena sidan och estetik och gestaltning å den andra, som försvårar kommunikationen.

Redan innan forskningen startade utgick Nylanders således från de värderingar som är vanliga bland arkitekter som exempelvis överblickbara lägenheter och genomsikt (:10). I den efterföljande problembeskrivningen lägger Nylander fram sin version av den svenska bostadens historia. Om vi följer hans resonemang om "axialitet" så betonar han användningen av rumsfiler i högre ståndens slott och herresäten och i den borgerliga bostaden i decennierna kring år 1900 (:18–22). 30-talets arbetarbostad (alltså enrummaren!) använde sig inte av rumsfiler (:23–26). Folkhemsbostaden under 40-talet representeras av en djupdykning i en bostad på Norra Guldheden, som Nylander enligt sin licentiatuppsats (1996) tycker mycket om. Den är enligt vår kunskap knappast representativ för perioden, men den har tydliga rumsfiler (:26–29). 50-talets folkhemsbostad representeras av en lägenhet som rymmer "i all enkelhet både tvärgående och längsgående riktningar samt arkitektoniska rörelser med olika karaktärer" (:30). I bostaden från 60-talets miljonprogram binds "rummen ihop av enkla axiella riktningar" (:32) Därefter förändras inte bostadens planlösning nämnvärt (:35).

Ola Nylanders beskrivning av den svenska bostadens utveckling är yttlig och föga systematisk. Hans slutsats av den historiska genomgången är dock att omätbara egenskaper saknas i många nybyggda lägenheter och att det saknas forskning om det omätbara (:37–38).

Metodik

Nylander använder sig delvis av en forskningsmetodik som grundats på den numera klassiska *The Discovery of Grounded Theory* av Glaser och Strauss från 1967. I Sverige har deras idéer främst använts inom omvårdnadsforskningen. Betoningen ligger på intervjun som arbetsmetod och på ett interaktivt förhållningsätt där en empirisk teori växer fram i växelverkan med gjorda intervjuer och observationer. Valideringen av framtagna resultat sker efter hand, och avses leda till en successivt allt bättre säkerhet i de utsagor och iakttagelser som görs.

Inom forskningen brukar man diskutera validitet. Därmed menas frågan om man verkligen mäter det man avser att mäta. Är det kvalitet vi mäter när vi mäter längden på en kvicksilverpelare? Naturligtvis inte, men temperatur är ett praktiskt instrument för att förstå en sådan kvalitet inom arkitekturen och hur olika människor bedömer den kvaliteten.

Forskningen använder sig också av begreppet reliabel. Därmed menas att om olika personer mäter samma företeelse skall de komma till (ungefär) samma resultat. Att i vårt exempel komma till (nästan) samma temperatur när vi mäter i en viss situation. När det gäller egenskapsfält bör vi alltså dels kunna förstå hur vi skall mäta eller på annat sätt bedöma samma lägenheter som Nylander och komma till samma slutsats.

Även Glaser och Strauss lägger stark tonvikt på validitets- och reliabilitetsfrågorna, kanske till och med mer än vad som är vanligt inom mer traditionell empirisk forskning. För dem är validiteten någonting som är oupplösligt förenat med själva forskningsprocessen i sig och i sin helhet, vilket innebär att validiteten granskas kontinuerligt, efter hand som forskningsprojektet går framåt.

Nedan ges ett utdrag ur en av Nylanders intervjuer, som enligt honom själv bör läsas som ett försök "att få svar på de frågor om vad i bostadens arkitektur som frammanar en reaktion eller inbjuder till tolkning" (:55):

Intervjuare (Ola): Det låter som det var en form av förälskelse vid första ögonkastet?

Karin: Ja, det var det, jag tyckte lägenheten var ... jag vet inte, det var nog allt. Dels att det inte var det där tra-

ditionella, fyrkantiga bygget, dels att det var mycket ljus, sen att det var naturmaterial överallt. Där vi bodde innan var det plastlister och plastmattor. Sen var det arkitekturen helt enkelt. Ljuset och läget, det är rakt ut i naturen. (:54 och 213)

Nylander säger sig först efteråt ha insett att Karin berört sex av hans egenskapsfält: material, ljus, rumsfigurer, omslutenhet och rumsorganisation (samt rörelse enligt erratalistan). Det problematiska i denna intervju är emellertid dess validitet. Karin räknar upp följande kvaliteter: "inte det där traditionella, fyrkantiga", "mycket ljus", "naturmaterial", "läget", "rakt ut i naturen". Den viktigaste är dock "det var nog allt ... arkitekturen helt enkelt". Problemet är inte att Karin har "fel" – för det har hon inte – eller att intervjun inte skulle vara rättvisande – därför att det är den inte – utan den är helt förutsägbar. Ytterligare problem är Nylanders tolkning av svaren, vilket innebär att reliabiliteten också blir svag.

Nylanders forskningsmetod baseras på empiriska studier av fyra fall. Många har kritiserat Nylander för att de är för få. Kritik finns att han endast utgår från lägenheter i flerfamiljshus. Vi menar att problemet inte ligger här utan i den metod som Nylander använder, dels för urvalet men mest för tolkningen. Objekten är bostäder som ritats av skickliga arkitekter som uppmärksammas i tidskrifter och omtalats. Han väljer de goda exemplen för att skapa en repertoar av goda förebilder.

Detta sätt att använda förebilder har jag försökt utnyttja i min forskning, dels genom att studera egenskaperna i några förebilderna och dels genom att bearbeta mitt material så att det kan utgöra en del av eller en fördjupad komplettering av en sådan repertoar. – – – Samtidigt är det ett ställningstagande för en forskning med positiv infallsvinkel, och ett avståndstagande från ett konfliktteoretiskt problematiserande. (:51)

Vad Nylander menar med ett "konfliktteoretiskt problematiserande" framgår inte, men av citatet framgår att han redan från början valde ut de bästa exemplen på goda lägenhetslösningar som han kunde hitta, utifrån premissen att just dessa lägenheter var särskilt lämpliga som konkretisering av de idéer om bostadsbyggande som han redan från början ville föra fram. Risken är då att arkitektkårens oreflekterade uppfatt-

ningar förs vidare, något som kan vara motsatsen till ett vetenskapligt problematiserande arbetssätt. Nylanders angreppssätt kräver hög medvetenhet och färdighet i användandet av vetenskapliga metoder.

Som påpekats är begreppet 'egenskapsfält' centralt i Nylanders avhandling, och referensen till Glaser och Strauss gör att man kan förmoda att ett egenskapsfält är avsedd att vara en grundad teori av det slag som utgör målet för deras metodik. Han identifierar i varje fall sina egenskapsfält genom att referera till eller citera ur olika källor som använt sig av ett valt begrepp eller något närliggande begrepp. Fälten tillämpas sedan i hans fallstudier.

De begrepp som konstituerar egenskapsfälten har Nylander valt ur ett antal begrepp som praktiserande arkitekter och lärare på arkitekturskolor använder sig av för att beskriva egenskaper i bostäder. I inledningen skriver Nylander:

Genom föreläsningar och ett flitigt bläddrande i olika arkitekturtidskrifter sattes vi elever in i arkitektkårens estetiska bedömningskriterier. ... Det vackra i detaljer och material, skönheten i ljusa och överblickbara lägenheter, var insikter som växte fram under arbetet, vid ritbordet, tillsammans med kollegor, ... Vi arkitekter som deltog försökte gestalta hus med kvadratiska rum, genomsikt tvärs huskroppen, korta korridorer och hög rumshöjd. Det var kvaliteter vi var rätt så överens om. Under diskussionerna med arkitektkollegorna upplevde jag sällan något behov att mer i detalj beskriva dessa egenskaper, de var självklara och värdefulla kvaliteter. (:10)

Ett problem är – som synes – att Nylander inte gör skillnad på kvaliteter, egenskaper och bedömningskriterier.

Exemplet axialitet

Låt oss återvända till egenskapsfältet axialitet och granska Nylanders argumentation. Det identifieras först genom citat från uppslagsverk, som säger att axialitet är en symmetrisk ... gruppering av byggnader, gator, etc. kring en rät linje. Symmetriaxlar har använts i historien för att rikta uppmärksamhet mot någon viktig symbol. Upptäckten av kryssvalvet innebar enligt Nylander större rum än tidigare och två likvärdiga

dig information om och orientering i det stora rummet. Därigenom skapas en kroppslig relation till rummets storlek, ljus, form och tid. Rörelsens rytm blir betydelsefull för den undermedvetna upplevelsen av bostadens arkitektur. (Nylander 1998:211–212)

Som framgår av citatet har Nylander en uttalat fenomenologisk syn på människan och hennes sätt att förhålla sig till sin omgivning. Dock verkar han inte ha tillgodogjort sig den arkitektursyn som fenomenologins grundare, Husserl, gav uttryck för i sin berömda definition av arkitekturen som en syntes av geometri och estetik.

I fallstudien av Lindholmslägenheterna skriver Ola Nylander att där

finns fyra arkitektoniska axlar. Redan i hallen framträder två huvudaxlar... Den tvärgående huvudaxelns längd, antalet rum, bredden på öppningarna samt utgångspunkt och mål är detaljer som ger axeln hög dignitet. ... Förekomsten av två sekundära axlar kompletterar det axiala registret. ... De sekundära axlarna får mindre dignitet dels genom att de verkar via små öppningar och dels då deras utgång och mål är mindre betydelsefulla delar i lägenheten. (:113)

Här införs alltså ett nytt begrepp, axelns dignitet. I Stumholmslägenheterna återkommer dignitet, men är nu något som tillskrivs rummen som axeln passerar. "Ljuset och rummens dignitet är detaljer som frammanar rörelsen." (:130) I Hestralägenheterna bildar öppningen mellan våningsplanen "en vertikal riktning i rummet och skapar en rumslig axialitet." (:149) Här införs "rumslig" som bestämning till axialitet. I Norrköpingsfallet "finns flera tvärgående och längsgående axlar i lägenheten", något som vi som läsare kan konstatera gäller även de övriga. Här erhålls dock enligt Nylander "ingen överblick över lägenheten från entrén." (:168), en slutsats som knappast håller vid närmare granskning av planen.

Nylanders slutsats är att de fyra fallstudierna visat att upplevelsen av axialitet beror av fem samverkande faktorer: axelns längd, antal rum som förbinds, likheter/symmetrier/upprepningar, öppningarnas utformning och om axeln förbinder viktiga delar av lägenheten.

Det framgår inte varför det skulle vara omöjligt att

mäta de mått- och ljusförhållanden som gäller, åtminstone i efterhand, när väl axialitetens befintlighet konstaterats. Dessutom framgår det av citaten ovan att Nylander själv använder sig av både kvantitativa och kvalitativa mått hela tiden, som när han skriver om "detaljer som ger axeln hög dignitet. ... De sekundära axlarna får mindre dignitet dels genom att de verkar via små öppningar och dels då deras utgång och mål är mindre betydelsefulla delar i lägenheten" och "Ljuset och rummens dignitet är detaljer som frammanar rörelsen" och "en vertikal riktning i rummet" och "flera tvärgående och längsgående axlar", och "ingen överblick över lägenheten från entrén."

Begreppet mätning

Det stora problemet med Nylanders avhandling är de märkliga idéer om skillnaden mellan det mätbara och det omätbara som den för fram. I denna artikel förfäktas motsatsen: att det mätbara, d.v.s. att det geometriskt definierade är arkitekturens egentliga grund. Vad arkitektur än är, så är det i sin begynnelse någonting som ritas och kalkyleras, med ett krav på exakthet i bestämningen som dessutom skärps allt mer, i takt med att byggtekniken blir allt mer komplicerad och allt mer baseras på prefabrikation och systembyggande.

Man bör skilja på det objekt som upplevs och upplevelsen av detta objekt. Det upplevda objektet kan självfallet mätas – det måste vara mätbart därför att annars kan det inte byggas. Upplevelsen av objektet kan däremot inte mätas i kvantitativa termer, i dess helhet, däremot kan man mycket ofta få fram mätmetoder som ger något slags – om än begränsat – mått på upplevelsen (som exempelvis när man tar tempen på ett sjukt barn; om barnet har 40° feber så mår hon garanterat inte bra).

Dessutom kan upplevelsen mätas i kvalitativa termer. Om Nylander har rätt i sitt påstående att de kvalitativa aspekterna i boendet inte kan mätas så innebär detta följande:

- dels att vi kan hiva all estetik och konstkritik som gjorts och görs sedan hundratals år överbord, eftersom estetisk forskning och konstkritik ju har som huvudsyfte att skilja på bra och dåligt, värdefullt och mindre värdefullt – och vad är detta om inte att

mäta?

- dels att hans egen avhandling baseras på en själv-motsägelse, eftersom den ju har som huvudsyfte att lyfta fram vissa aspekter på boendet som viktigare och mer värda än andra, som exempelvis när han förfäktar att axialitet i bostaden är att föredra framför icke axialitet – och vad är detta om inte att mäta?

Nylanders sammanblandning av det mätbara och det omätbara framgår redan av hans programförklaring:

Det är min övertygelse att bostadens arkitektur består av en samverkan mellan mätbara och omätbara egenskaper. Bostadens mätbara praktiska, funktionella egenskaper omfattar allt det som vi fysiskt kan avgränsa, mäta och kvantifiera. ... De omätbara egenskaperna i bostadens arkitektur är de kvalitativa estetiska och symboliska egenskaper som är av betydelse för upplevelsen av bostaden. (:15–16)

Med "omätbara egenskaper" menar Nylander – förmodar vi – det som de flesta andra skulle kalla för "värden", och enbart ordet värde anger att det rör som om någonting som skall värderas, d.v.s. att det skall ges ett mått om än "bara" i kvalitativa termer.

Han berör också det förkättrade miljonprogrammet och dess inverkan på bostadsbyggandet:

Sedan miljonprogrammets dagar har den svenska bostadens arkitektur präglats av en fokusering kring det mätbara och det praktiska. Det funktionella och det praktiska i bostaden som bostadsnormer och regler var tänkta att utgöra en garant för, kom i praktiken istället att utgöra de enda betydelsefulla egenskaperna i bostadens arkitektur. (:37)

Detta är ett problematiskt uttalande, framför allt därför att det helt enkelt inte är korrekt om man ser till hela bilden, och inte bara lyfter fram de, i och för sig alltför många, avskräckande exempel som Nylander grundar sin uppfattning på. De regler och anvisningar som togs fram av Anna Borelius och hennes medhjälpare i "God Bostad" och liknande publikationer handlade definitivt inte bara om några snävt definierade praktiska funktioner utan gav också utmärkta råd i gestaltungsfrågor, oftast redovisade som konkreta exempel på goda lös-

ningar. Samma sak gäller de för sin tid helt lysande bostadsundersökningar som Lennart Holm gjorde i början av sin likaledes lysande karriär.

Man kan, enligt vårt förmenande, mäta nästan allting, frågan är bara vilken skala (måttstock) man använder. Oftast när vi mäter någonting måste vi emellertid nöja oss med att ta mått på någonting som bara utgör en del av helheten, och sedan är det upp till forskaren att göra troligt att den mätning som gjorts också kan säga någonting om helheten.

Ett känt exempel är relationen medellängd – levnadsstandard. En bra indikation på svenska folkets stigande levnadsstandard under 1900-talet är de mätningar av kroppslängd som gjorts och görs vid mönstring av värnpliktiga. Den snabbt stigande levnadsstandard under 1900-talet är inte så lätt att mäta i sin helhet, eftersom själva företeelsen, levnadsstandard, är så oerhört komplex. Men det faktum att de mönstrade gossarna uppvisade en påtagligt ökande kroppslängd under 1900-talet har varit lätt att mäta. Om man sedan lyckas visa att ökande medellängd och ökande levnadsstandard samvarierar så har man därmed ett hyfsat mått på svängningar i levnadsstandard.

Vi mäter ofta temperatur genom att mäta längden på ett material, t.ex. en kvicksilverpelare, men frågan är om vi därmed mäter temperaturen. Rent faktiskt mäter vi temperaturen hos pelaren, men eftersom dess temperatur oftast är ganska lik omgivningen brukar vi tolka att längden står för omgivningens temperatur. Pelarens längd säger dock ingenting om hur vi upplever temperaturen i rummet, än mindre om rummets kvalitet när det gäller denna egenskap. Å andra sidan finns det intervall inom temperaturskalan som många kännetecknar som en tilltalande vardagsmiljö. Att sedan en person tycker att det är en kvalitet att bada bland isflak och en annan i varmbassäng utesluter ju inte mätning av temperatur. Dessutom, förvånansvärt många människor envisas med att först ta reda på temperaturen i vattnet, innan de tar sig årets första utomhusbad, detta för att försäkra sig om att upplevelsen av badet skall bli så angenäm som möjligt.

Avslutningsvis

Man kan ställa sig frågan om denna avhandling, som vi påstår har allvarliga brister, bidragit till att öka kunskapen om bostadens arkitektur. Vidare om den trots sin publika framgång verkligen bidragit till de praktiskt verksamma arkitekternas och allmänhetens förståelse. Å andra sidan går det inte heller att hävda att en vetenskapligt god avhandling bidrar till förståelsen om den inte når ut i samhället.

Det finns ingen anledning att häckla Nylander, hans examinator och den betygsnämnd som godkände hans avhandling. Under de senaste trettio åren har det lagts fram och godkänts en hel del avhandlingar som är sämre än Nylanders (och betydligt fler som är bättre). Det problematiska är den vetenskapsuppfattning som förs fram och dels strider mot all hittills existerande vetenskapsteori (i varje fall den som accepterats av vetenskapssamhället) och som dels inte fungerar – inte ens Nylander själv kan tillämpa den. Lika problematiskt är att Nylander så envist vägrar inse att det finns metoder och teorier som skulle kunnat stödja hans resonemang bara därför att de på någon punkt innehållit beräkningar eller kvantitativa mått.

Det finns här, som alltid, ett belysande Wittgensteincitat att ta till (Filosofiska undersökningar, del II):

Varför tänker människan? Vad nyttar det till? – Varför beräknar hon ångpannor och överlåter inte deras väggars hållfasthet åt slumpen? Det är ändå bara ett erfarenhetsfaktum att pannor, som beräknats, inte exploderar så ofta! Men liksom hon gjorde vad som helst hellre än att sticka in handen i elden som tidigare bränt henne, så gör hon hellre vad som helst än att inte beräkna pannan. – Men då vi inte är intresserade av orsaker – kommer vi att säga: Människorna tänker faktiskt: de går tillväga på detta sätt när de bygger en ångpanna. – Kan nu en så konstruerad ångpanna inte explodera? Å jo.

Källor

- Nylander, Ola (1998), Bostaden som arkitektur. Chalmers, Göteborg (diss)
- Nylander, Ola (1999), Bostaden som arkitektur. Svensk Byggtjänst, Stockholm
- Nylander, Ola (1996), Bostadens gestaltning. Chalmers, Göteborg (licuppsats)
- Recension av "Bostaden som arkitektur" i Arkitektur Nr 4, 1999 Intervju med Bitte Nygren i Arkitektur Nr 6, 1999
- Arkitekttidningen Nr 9, 1999 och Nr 9, 2000 Eman Farah (2000), House Form and Social Norms. Chalmers, Göteborg (diss) <http://www.sar.se>